

Van Wad tot Woud: nieuws uit de Friese natuur

Merel Zweemer

Afgelopen voorjaar en zomer is er weer veel gebeurd in Fryslân. Er zijn nieuwe soorten in de provincie waargenomen, er hebben diverse evenementen plaatsgevonden en er wordt een nieuwe werkgroep opgericht binnen de FFF! Voor bijzondere waarnemingen houd ik mij aanbevolen, neem daarvoor gerust contact op via mzweemer@gmail.com.

Euro Birdwatch 2019

Elk jaar vindt de Euro Birdwatch plaats, een internationaal evenement dat in het teken staat van de vogeltrek in het najaar. Het dient om de aandacht te vestigen op de miljoenen trekvogels die jaarlijks door Europa vliegen en de verschillende gebieden die de vogels nodig hebben om te kunnen bijkomen van hun reis. Tijdens de Euro Birdwatch wordt aan het publiek duidelijk gemaakt hoe uniek en bijzonder de vogeltrek is. In Nederland deden 164 telposten mee, waarbij sommige telposten speciaal voor deze dag werden opgericht, om er met een groep enthousiaste mensen naar migrerende vogels te kijken. De meeste telposten worden overigens het hele jaar door bemand.

Hoewel vrijwel elke vogel een trekvogel is, betekent dat niet dat alle vogels die voorbij vliegen ook aan het migreren zijn. Het is daarom handig dat trekters vaker vanaf een vast punt tellen, omdat men dan de omgeving kent, weet waar de trekbanen van verschillende vogelsoorten liggen en dagelijkse patronen als slaap- en voedseltrek niet meetelt. In Leeuwarden is er ook geteld, van zeven uur 's ochtends tot zes uur 's avonds, vanaf de grafheuvel in het Leeuwarder Bos pal ten noorden van de stad. Hoewel migrerende vogels in deze tijd van het jaar naar het zuiden behoren te vliegen, ligt daar vanaf deze telpost bezien de stad Leeuwarden. Veel vogels vliegen liever niet boven de stad, daarom kiezen veel vogels vanaf het Leeuwarder Bos voor een oostelijke of westelijke koers om de stad heen. In de ochtend zijn veel trekvogels te zien en te horen, zoals lijsters, vinken, graspiepers en ganzen. Ook vliegen er dan duizenden spreeuwen en honderden roeken en zwarte kraaien langs, maar die zijn op zoek naar voedsel en vliegen aan het einde van de dag weer terug. Die 'tellen' dus niet mee voor de Euro Birdwatch. De landelijke resultaten wijken af van de lokale telling in het Leeuwarder Bos. Dat komt vooral doordat vogeltrek langs de kust veel meer wordt gestuwd, alsof de vogels via een trechter over één baan langs duinen en strand worden geleid. Daardoor zijn langs de kust veel hogere aantallen van sommige soorten geteld en die dominantie zie je terug in de landelijke top tien van meest getelde trekvogels. Die luidt als volgt: Spreeuw (227.935), Kolgans (115.370), Vink (68.306), Sijs (67.835), Zanglijster (39.832), Kokmeeuw (26.498), Graspieper (24.156), Grauwe gans (22.076), Aalscholver (21.428), Brandgans (21.303). De top tien van meest getelde vogels in

het Leeuwarder Bos omvat: Sijs (3.268), Spreeuw (646), Grauwe gans (628), Koperwiek (632), Brandgans (433), Kolgans (305), Zanglijster (189), Boerenzwaluw (188), Kievit (180), Vink (132).

Verschillen tussen lokale tellingen en de landelijke telling worden onder andere veroorzaakt door het weer. Ideale weersomstandigheden voor de vogels zijn helder zicht en lichte tegenwind (zuid of zuidwest). Daardoor gaan de dieren lager vliegen en is het mogelijk om met meer precisie de groepen te tellen. Een lichte miezer of regenbui af en toe kan; vaak stimuleert dit vogels om 'voor de bui uit' te vliegen, waardoor de trek kort voor een bui enorm kan opleven. De hele dag regen blokkeert de trek en is uiteraard ook niet bijzonder leuk voor de tellers. Daarnaast is het belangrijk dat er voldoende aanvoer is, dus vogels die vanuit Noorwegen of Zweden de oversteek gaan maken naar Nederland, om vervolgens vaak via de kust verder naar het zuiden te vliegen. Er is vaak een goede inschatting te maken van de verwachte vogeltrek op basis van de telling van Falsterbo in Zuid-Zweden in combinatie met het weerbericht.

Opvallende vogeltrek was aanwezig in de vorm van een invasie van Sijs en Gaai. Zowel tijdens de Euro Birdwatch als in de dagen erna trokken duizenden Sijzen over ons land. Vanaf de tweede helft van september namen de aantallen Gaaien al toe in ons land. Gaaien zijn eigenlijk standvogels. De oorzaak van deze invasie is onbekend. SOVON noemt als meest waarschijnlijke verklaring een combinatie van een goed broedjaar en een slecht eikeljaar. Daardoor trekken de vogels weg. De Gaaien die nu in Nederland zitten, zijn afkomstig uit Oost-Europa, landen zoals Tsjechië, Slowakije of Zwitserland. De kans dat de vogels doorvliegen naar Engeland is vrij klein. Gaaien zijn onhandige vliegers en houden er niet van om groot open water over te steken. Ook grote open vlakten mijden ze; dat is waarom het grootste gedeelte van de Gaaien in Zuid- en Oost-Nederland zit. In het Leeuwarder Bos werden in totaal 91 Gaaien geteld tijdens de Euro Birdwatch en dat was meteen een telpostrecord. De Sijzeninvasie is van een andere orde. Deze dieren komen niet uit het oosten, maar uit het westen. Ook hierbij is de oorzaak niet goed bekend, maar vermoed wordt dat het Noorse vogels zijn die te ver naar het westen zijn gevlogen, Engeland in. Dat kan gebeuren door harde wind, waardoor de dieren van hun trekbaan afwijken.

Figuur 1. Sijzen boven de branding, Katwijk 5 oktober 2019 (foto René van Rossum).

Om te corrigeren voor die verkeerde koers, vliegen al die Sijzen vanuit Engeland terug het vasteland van Europa op. Het gevolg is dat de Sijs voor het eerst in de top tien staat van meest getelde vogelsoorten tijdens de Euro Birdwatch. In het binnenland, zoals in het Leeuwarder Bos, was die invasie al goed te merken. Ook voor Sijs werd er een telpostrecord gevestigd. Maar aan zee ging het om vele duizenden Sijzen die vanaf de Noordzee door de branding en over de duinen terug naar het oosten vlogen. Voor belangstellenden die het evenement hebben gemist, maar dit bijzondere natuurfenomeen ook eens willen meemaken: de volgende Euro Birdwatch staat gepland op zaterdag 3 oktober 2020.

Zeldzame dwaalgasten

In de laatste paar maanden is er een viertal superzeldzaamheden in de verschillende hoeken van Fryslân opgedoken, die vogelaars uit het hele land op de been brachten en daardoor indirect de nodige verkeersopstoppingen veroorzaakten. De eerste drie betreffen soorten nieuw voor Nederland, wat de hoge mate van belangstelling verklaart.

Het begon met een Indische Kievit op Ameland op 23 juni. De dagen ervoor zat deze vogel op Texel, waar deze is gezien door vele vogelaars die er graag voor naar Texel reisden. Op Ameland was alleen Robert Pater zo gelukkig om de vogel nog te zien en te fotograferen, voordat het dier opvloog en niet weer in Nederland is aangetroffen. De Indische Kievit komt

van oorsprong voor in het Midden-Oosten en verder oostelijk, van India tot China, Maleisië en Sumatra. Of het een wilde vogel betrof of een ontsnapt dier, wordt momenteel uitgezocht door de Commissie Dwaalgasten Nederlandse Avifauna (CDNA). Hierbij wordt onder andere gekeken naar gedrag, slijt van het verenkleed en rui.

Vier dagen later werd bij Workum een Grijskopkievit gemeld. Deze soort komt eveneens uit oostelijk Azië. Ze broeden in Noordwest-China en Japan. Overwinteren doen ze onder andere in India, Cambodja en zuidelijk Japan. Als dwaalgast is de Grijskopkievit onder andere bekend uit Rusland, de Filipijnen, Australië en Sri Lanka. Uit Europa was tot een week ervoor geen geval bekend. Enkele dagen voordat de vogel bij Workum werd gevonden, werd er een Grijskopkievit in Noorwegen gemeld. Enige tijd werd gedacht dat de Noorse vogel dezelfde was als de Workumer vogel, maar dat is niet zeker. Ook voor deze megazeldzaamheid buigt de CDNA zich over de wildheid van de vogel. De Grijskopkievit zat er uiteindelijk twee dagen en is door meer dan vijfhonderd vogelaars waargenomen.

Op 15 augustus werd een Alaskastrandloper gevonden op het Friese Wad, bij Westhoek. Waar het bij de vorige twee dwaalgasten ging om een vrij opvallende vogel die in een weiland stond, was dat voor de Alaskastrandloper heel anders. Deze wadvogel foerageerde samen met andere steltlopers op het

wad. Vijf dagen lang kon men de vogel proberen te zoeken tussen honderden Bonte strandlopers, Steenlopers, Bontbekplevier en andere steltlopers die op het wad hun voedsel zoeken. Met opkomend tij worden de vogels bij Westhoek langzaam naar de kust gedreven, waardoor er een steeds smallere strook wad overblijft om te foerageren. Dat was het moment om de Alaskastrandloper er tussenuit te pikken. Tussen de honderden vogels was het een hele uitdaging om de soort te vinden. Wanneer het tij te hoog werd, vlogen de vogels landinwaarts, om daar te wachten tot de zee weer zakte. Wanneer dat gebeurde, had men maar kort de tijd om het dier weer te vinden, voordat het te ver eb werd en er grotere delen van de Waddenzee droog kwamen te liggen. Dan vlogen de strandlopers op om elders op de Wadden te foerageren. Na 19 augustus is de vogel niet meer teruggevonden. Het eigenlijke verspreidingsgebied ligt in Noord-Amerika en Sibirië waar de broedpopulatie in de miljoenen loopt. Normaal horen de vogels naar Zuid-Amerika te vliegen om te overwinteren.

Op 3 oktober werd er een Bruine klauwier op Vlieland gevonden. Dit is geen nieuwe soort voor Nederland, maar wel voor Fryslân. De Bruine klauwier werd lange tijd gezien als een ondersoort van de Grauwe klauwier, maar is inmiddels een aparte soort. Er is sprake van een dalende trend van het aantal broedvogels in Azië. Lokaal worden vogels gevangen voor de handel en ook wel als voedsel. Aangezien grote insecten het hoofdvoedsel zijn van de soort en de insectenachteruitgang waarschijnlijk een wereldwijd probleem is, vormt dit wellicht ook één van de oorzaken van de achteruitgang van de soort.

Insectenwerkgroep FFF opgericht

Op de Friese Vrijwilligersdag Natuurmonitoring heeft de nieuwe insectenwerkgroep van de FFF het levenslicht gezien. Het doel van deze werkgroep is via verschillende activiteiten kennis over insecten te vergroten en ze te enthousiasmeren en te stimuleren om naar insecten te kijken. Insecten vormen een zeer brede soortgroep. Daarom zal de insectenwerkgroep keuzes moeten maken over welke soorten ze wil gaan

oppakken. Als eerste wordt momenteel een cursus voor het herkennen van wilde bijen ontwikkeld. Dat is een soortgroep die stevig in de belangstelling staat en waarvan het leuk en goed zou zijn om hier meer kennis over te krijgen. Tevens is het de bedoeling om meer inzicht te krijgen in het voorkomen van wilde bijen in Fryslân. De planning is om begin 2020 met deze cursus te starten. Nadere informatie hierover volgt. Voor de toekomst zijn er verder ideeën omtrent cursussen over zweefvliegen, waterbeesten, wantsen en kevers. De insectenwerkgroep zal bij het ontwikkelen van deze cursussen samenwerken met het nieuwe Ferbân foar Kennis en Kunde. Ook wil de groep graag aansluiten bij eventuele insectenprojecten van EIS of NEV. Het belangrijkste is echter dat de insectenwerkgroep een groep is waarvan de leden regelmatig met elkaar het veld in gaan. Zowel als onderdeel van cursussen of workshops als gewoon om van elkaar te leren. Er wordt naar gestreefd om tenminste elke maand een keer het veld in te gaan. Mensen die belangstelling hebben om deel te nemen aan deze werkgroep kunnen zich aanmelden bij een van de coördinatoren:

Jeroen Breidenbach (jeroenbreidenbach@hotmail.com) en Gerben Mensink (tongerboutxl@gmail.com).

Zeldzame insecten

Er zijn ook weer de nodige nieuwe insectensoorten toegevoegd aan de Friese soortenlijst. Sommige zijn bijzonder omdat het om heel zeldzame dieren gaat, andere zijn juist bijzonder door hun opmerkelijke levenswijze. Bijvoorbeeld de Bananenboorder, een micronachtvlinder. Dit is een exoot, een uit de tropen afkomstige nachtvlinder. Deze zou in Nederland nooit kunnen overleven, behalve in kassen. Dat is overigens ook hoe de soort in Nederland terecht is gekomen: door import. De Bananenboorder is polyfaag, dat wil zeggen dat de rups van meerdere soorten planten eet. Dan is het vervelend als deze soort in je kas zit, want of er nu Banaan, Ananas, Bamboe, cactussen of Yucca geteeld wordt, de rups lust het allemaal. In de kassen zijn de benodigde waardplanten voor de rups voorhanden en de temperatuur is hoog genoeg voor voortplanting. Het is echter wel bijzonder om een volwassen vlinder in huis aan te treffen. Gerben Mensink trof dit voorjaar een vlinder in zijn huis in Oentsjerk aan. Er is een handvol waarnemingen in Nederland gedaan van de Bananenboorder in huis. Deze meldingen betreffen zeer waarschijnlijk allemaal dieren die meegekomen zijn met de aankoop van een tropische sierplant of gewas. Het is niet waarschijnlijk dat de soort zich ook in huizen weet te handhaven, vermoedelijk door een te lage temperatuur.

De Glanzende marmerruil en het Panteruiltje, twee nachtvlindersoorten die beide zeer zeldzaam zijn, werden dit jaar voor het eerst vastgesteld in Fryslân. De Glanzende marmerruil is in 2009 voor het eerst waargenomen in Nederland en wel op twee locaties; de Millingerwaard bij Nijmegen (GE) en op Noord-Beveland (ZL). In 2014 werd er nog een vlinder

Figuur 2. Grijpskopkievit, Workum 28 juni 2019 (foto Oscar Balms).

Figuur 3. Glanzende marmerruil, Wijnjeterperschar 26 augustus 2019 (foto Siep en Jannie Sinnema).

gezien in Nieuwleusen (OV). Het exemplaar dat op 26 augustus 2019 in het Wijnjeterperschar door Siep en Jannie Sinnema op het laken werd gefotografeerd, betreft de vierde waarneming van deze soort voor Nederland. Het gebied waar ze de vlinder vingen, komt overeen met de leefomgeving zoals die bekend is uit het buitenland, namelijk bosranden en open plekken in het bos.

Het Panteruiltje is een kleine nachtvlinder die zowel overdag als 's nachts vliegt. Tot dit jaar was de soort uitsluitend bekend uit Limburg. Deze zomer dook zij opeens op meerdere locaties op in de provincies Overijssel, Drenthe, Groningen en Fryslân. Opvallend is de noordelijke, invasieachtige verspreiding, voor een soort waarvan het zwaartepunt van het voorkomen vooral in Zuid-Europa ligt. Er zijn twee waarnemingen gedaan in Fryslân, namelijk in Drachten en wederom in het Wijnjeterperschar waar het echtpaar Sinnema maar liefst twee individuen ving op het doek. De rups van het Panteruiltje leeft van Akkerwinde en de soort wordt in het buitenland vooral aangetroffen op braakliggende grond, langs spoordijken of wegbermen met schaarse begroeiing. Uit België zijn wel historische waarnemingen bekend, maar geen recente meldingen. Mogelijk is de soort daar uitgestorven.

Een andere melding van een zeldzaam insect betreft de Boszandloopkever. Geen nieuwe soort voor Fryslân, want deze was al bekend van Terschelling. Marten Geertsma en Julian Brouwer vonden in 2018 enkele exemplaren op Terschelling. Bijzonder is het dat Joost Vogels, werkzaam bij Radboud Universiteit Nijmegen,

Figuur 4. Panteruiltje, Wijnjeterperschar 27 juli 2019 (foto Siep en Jannie Sinnema).

het insect dit jaar tijdens zijn vakantie wederom op dezelfde locatie aantrof, zonder voorkennis van de voorgaande waarnemingen. In totaal werden er vier individuen tijdens één wandeling gezien, wat indiceert dat er een (kleine) populatie van de soort aanwezig is. Het terrein waar de soort zowel in 2018 als in 2019 is gevonden, is een besloten plekje dat bestaat uit open, zandige heide met opschietende vliegdennen. Er is reliëf in het landschap aanwezig waardoor er microklimaten ontstaan van warme, beschutte, zandige hellingen. Overige vegetatie bestaat onder andere uit Buntgras met verschillende soorten Rendiermos. Het geheel ligt in de luwte van een bosrand.

De Boszandloopkever is een zeer kritische soort. De volwassen kevers zijn warmteminnend en te vinden op het warme, open zand, waar ze jagen op Rode

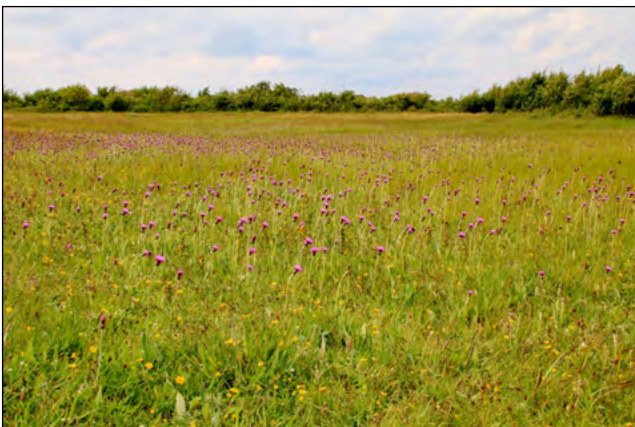

Figuur 5. Boszandloopkever, Terschelling 2 augustus 2019 (foto Joost Vogels)

bosmieren. In tegenstelling tot de meeste loopkevers is de Boszandloopkever een goede vlieger. Soms landt ze op struiken of de onderste takken van bomen. Daarnaast is het een snelle looper, wat ze nodig heeft tijdens de jacht. In Nederland is de kever de laatste decennia sterk achteruit gegaan, maar momenteel is sprake van een lichte toename. In België is de soort met uitsterven bedreigd.

Biologisch boeren goed voor biodiversiteit

In april dit jaar werd Klaas Ybema benaderd door Maike Bouma te Idsegahuizum (Skuzum) bij Makkum met de vraag of hij vier percelen van haar land wilde inventariseren op de aanwezigheid van wilde planten. Mevrouw Bouma heeft een biologisch melkveebedrijf, dat destijds door haar vader werd opgezet. Het bedrijf gebruikt geen kunstmest en geen bestrijdingsmiddelen. Reeds in 1994 had Ybema samen met Freerk Kunst het land van Bouma geïnventariseerd en toen al viel het grote aantal soorten op. Toen viel alle land binnen km-hokken van FLORON, maar dit voorjaar werd de planteninventarisatie beperkt tot slechts vier percelen. Daarom zijn beide inventarisaties niet volledig met elkaar te vergelijken, maar toch wordt hier een poging gedaan. Verreweg de meeste soorten die 25 jaar geleden werden aangetroffen, zijn nu opnieuw gevonden. Een paar nieuwelingen waren Heelblaadjes, Grasmuur, Moerasrolklaver en Slanke waterkers. In totaal werden op die vier onderzochte percelen 142 plantensoorten gevonden, inclusief oever- en watersoorten. Omdat enkele soorten door maai- of beweidingssomstandigheden gemist zullen zijn en er altijd de kans is dat een soort over het hoofd wordt gezien, wordt het totale aantal soorten geschat op circa 160! Dat is een hoge score. Er werden bijzondere planten gezien, zoals Holpijp, Watergras, Waternavel, Zeegroene zegge en Moeraszoutgras. Vele tientallen gevonden soorten komen in modern productieland al decennia niet meer voor en een flink aantal is ook in bermen al zeldzaam geworden of verdwenen. De grootste klapper stond echter op een perceel, dat niet hoorde bij het viertal inventarisatiepercelen. Behalve Veenpluis en Rietorchis werd daar na 25 jaar opnieuw de Spaanse ruiter gevonden op aanwijzing van de boerin zelf. Het

Figuur 6. Spaanse ruiter, Schiermonnikoog, 13 juni 2019 (foto Wessel Fokkeman)

bleek dat haar vader deze plant, die destijds al door Ybema en Kunst als heel bijzonder werd betiteld, sindsdien actief had beschermd. Bij maaien werd hij gespaard en bij beweiding afgeschermd. En zijn dochter deed precies hetzelfde, dus kon het gebeuren dat er minimaal zestig exemplaren aangetroffen werden in blakende welstand, bloeiend en wel. Waarschijnlijk kan geen enkele andere boer in deze provincie bogen op de groei van Spaanse ruiter op zijn land. Zelfs in natuurgebieden staat deze plant onder druk. De conclusie: biologisch boeren is goed voor de biodiversiteit. Zorg ervoor dat de markt voor deze producten groeit!

Friese Vrijwilligersdag Natuur

Op zaterdag 7 september 2019 werd de eerste Friese Vrijwilligersdag Natuur georganiseerd door meerdere partijen, waaronder de FFF, Zoogdiervereniging, SOVON, Provincie Fryslân, Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, It Fryske Gea en anderen. De dag had tot doel om elkaar te ontmoeten en te inspireren. De dag bevatte lezingen, workshops en excursies waar vrijwilligers en professionals aan meededen. Het is de bedoeling dat het een jaarlijks terugkerend evenement wordt. De meeste kennis die over de Friese natuur bekend is, wordt verzameld door vrijwilligers. Daarom werd op deze dag de vrijwilliger erkend als onmisbaar. De lezingen waren grotendeels toegespitst op soortenonderzoek en onderzoeksmethodes. Daarnaast werden er vijf workshops en vier excursies gehouden. Iedere aanwezige kon bij aanmelding een eigen programma samenstellen. 's Middags werd een heerlijke lunch bereid en was er volop mogelijkheid om te netwerken. Een greep uit de onderwerpen van die dag: De uitdaging van samenleven met de wolf, door Martin Drenthen. Braakballen van kerkuilen verklappen verspreiding van muizen, door Jasja Dekker. Het belang en de charme van slaapplaatstellingen, door Sjouke Scholten. Addergebroed op laagveen: reptielen in Easterskar, door Raymond Creemers. Broedvogelmonitoring van houtwallen en elzensingels in Fryslân, door Marten Sikkema en Gerrit Tuinstra. Korstmossen als indicator voor stikstof en klimaat, door Laurens Sparrius. Onderzoek naar wespdiëten in zuidoost Friesland, door René Riem Vis. De workshops richtten zich vooral op onderzoeksmethoden, van exoten tot de Argusvlinder. Tijdens de excursies werd vooral aandacht besteed aan planten, met de 'Herkenning van smalbladige fonteinkruiden', 'Algemene plantenexcursie' en 'Mossen en Korstmossen in Earnewâld & De Alde Feanen'. Voor wie de dag heeft gemist, de presentaties van de verschillende lezingen zijn terug te vinden via de volgende link: <https://www.slideshare.net/SOVON/presentations>

Merel Zweemer
De Boorne 15
8939 BS Leeuwarden
mzweemer@gmail.com